

УДК 930.2 (477) Марченко
Ірина Закринична

ІСТОРІОГРАФІЯ ВИВЧЕННЯ НАУКОВОЇ ТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА МАРЧЕНКА

Аналізується стан вивчення наукової спадщини українського історика Михайла Марченка, визначаються пріоритетні напрями його студій, оцінюється внесок вченого в українську історіографію.

У науковій історичній літературі діяльність Михайла Івановича Марченка як вченого-історіографа, громадського діяча, ректора Львівського університету висвітлена лише частково і неповно. Наявність коротких довідково – інформативних статей в енциклопедичних виданнях та окремих наукових студій в періодиці не дають повної картини бачення життя і діяльності вченого. Більшість дослідників, що займаються вивченням теоретичних та практичних проблем історіографії, висвітлили лише окремі напрями діяльності М.Марченка, засвідчивши внесок вченого в розвиток української історичної науки. Увагу українських дослідників здебільшого привертала історіографічна спадщина вченого. Цей аспект творчого доробку науковця представлено найбільшою кількістю публікацій. Поза увагою істориків залишилися наукові праці М.Марченка, присвячені розвитку української культури та окремим подіям історії Російської держави.

Опрацювання всієї літератури з проблеми дозволило умовно визначити три основні історіографічні періоди: *перший* – кінець 1950-х – початок 1970-х рр., коли розпочалися репресії та ідеологічний наступ на історичну науку; *другий* – з кінця 1970-х рр. – до кінця 1980-х рр., пов'язаний з виходом у світ рецензій на праці самого історика і публікацій, які безпосередньо розкривають тією чи іншою мірою наукову діяльність М.Марченка. Він

включає в себе праці двох підгруп: оцінка доробку самого вченого, підготовлених ще за життя історика та дослідження, що вийшли друком після смерті М.Марченка. *Третій період* представлений працями вчених від початку 1990 -х рр. – до сучасності, тобто написані в умовах незалежної України.

Праці першого періоду представлені науковими розвідками двох напрямів: ідеологічно заангажованими, та тими, в яких наукові здобутки вченого висвітлювались без політичного контексту, з позиції об'єктивної оцінки внеску в історичну науку та фіксації його участі в науково-організаційній та практичній діяльності наукових установ, інституцій тощо. За видовою ознакою ці праці представлені монографіями, статтями, текстами лекцій.

Після публікації першої наукової праці М.Марченка з'являються критичні відгуки на роботу «Боротьба Росії і Польщі за Україну в другій половині XVII ст. (1654 – 1664).»¹ Зауваження рецензента М.Петровського були направлені на адресу вченого, хоча більшість наукового колективу з ним не погодилась.

Значна перерва в науковому житті вченого – історика пов'язана, перш за все, з перебуванням у засланні. Однак, і в цей період з'являються його наукові розробки.

Протилежну оцінку отримала робота в пізніший час. Колектив авторів дотримувався думки, що одним з перших досліджень російсько – польської війни в радянській історіографії є монографія М.Марченка «Боротьба Росії і Польщі за Україну (1654–1664 рр.)». Автор досить детально виклав перебіг військових подій на Україні, розкрив загарбницьку політику І.Виговського, вторгнення на Лівобережну Україну польсько – шляхетських військ².

Високу оцінку роботі М.Марченка, пов'язаної з висвітленням творчості і діяльності Т.Шевченка дав М.Вишневський³. Він вважає, що на основі конкретно – історичного аналізу художніх творів та листування Т.Шевченка дослідник прийшов у ряді випадків до принципово відмінних (у порівнянні з попередніми вченими) висновків, по – новому розкрив ідейно – художній зміст творів, образи яких часто тлумачились викривлено, «антиісторично».

Заслуги М.Марченка в дослідженні історичних поглядів Т.Шевченка відмітив і В.Сарбей. Він дотримувався думки, що автор розглядає творчість Т.Шевченка у контексті розвитку суспільно – політичного світогляду поета та нагромадження історичних знань»⁴.

Дав оцінку наукового доробку М.Марченка і І.Гуржій, вважаючи, що монографія вченого є результатом тривалого дослідження творчості поета – революціонера. Зазначаючи, що автор детально спинився на історіографічному аналізі творчості Т.Шевченка, автор стисло розглянув основні етапи формування історичних поглядів поета⁵.

Відзначена ця праця і в «Історії Київського університету», де вказується, що автор вперше провів розгляд художніх творів на історичну тематику і дав оцінку історичних поглядів Т.Г.Шевченка⁶.

У період 1950–1960-х рр. М.Марченко і Л.Полухін зробили спробу дослідити життя і творчість О.Лазаревського – видатного українського історика. Значно пізніше в монографії В.Сарбея було подано детальну оцінку цієї праці.

Прикметною подією в історичній науці був вихід праці з української історіографії «Українська історіографія (з давніх часів до середини ХІХ ст.)» М.Марченка⁷. Вона викликала широкий резонанс серед наукової громадськості і чисельні відгуки.

Зокрема, А.Вовк та П.Лавров у своїй рецензії зазначали, що автор показав розвиток української історіографії на широкому фоні культурно – політичного і громадського життя України першої половини ХІХ ст., у тісному зв'язку із станом історичної науки в Росії. Вказують автори на цікавість і цінність розділу, присвяченого М.Максимовичу. Загалом праця отримала позитивну оцінку, хоча йшлося і про низку недоліків. Так, підкреслювалась необґрунтованість періодизації, починаючи з ХVІІІ ст., вказуючи на її штучність⁸.

Вчені І.Гуржій, В.Сарбей, Н.Ткаченко поставили працю М.Марченка з української історіографії поряд з працями В.Астахова, Л.Черепніна. Вказуючи на намагання М.Марченка впе-

рше систематично викласти українську історіографію з давніх часів до середини ХІХст., вони зазначили, що його спроба є досить вдалою, як для першої узагальнюючої праці з української історіографії. Хоча рецензенти звертають увагу і на необґрунтованість обраної вченими схеми і, особливо, виокремлення литовсько-польського періоду.

Високо оцінив внесок М.Марченка у справу дослідження української історіографії ще один його сучасник Іван Пільгук. Він вказує на важливість і необхідність опублікованої праці з української історіографії, як важливої справи заповнити прогалину в історичній науці⁹.

Не можна обминути увагою і рецензію А.Вовка та М.Рудька на шпальтах преси, в якій автори показують важливість і доцільність праці М.Марченка в напрямі розробки питань з української історіографії¹⁰.

Цікавою була і аналітична рецензія Л.Винара в зарубіжній історіографії. Рецензент відзначив ґрунтовність історіографічних екскурсів ученого, важливість розробки ним ряду фундаментальних проблем становлення української історіографії, авторитетність його гіпотез і поважність їхньої аргументації.

У 1961 р. у пресі з'являється повідомлення про захист докторської дисертації М.Марченком в Ленінградському державному університеті ім. А.Жданова, і зазначається важливість цієї події, підкреслюється необхідність дослідження української історії і історіографії¹¹.

У 1961 р. в світ вийшла праця М.Марченка «Історія української культури з давніх часів до середини ХVІІст.» Ф.Шевченко в своїй рецензії відзначив, що в ній подаються першопочатки історії української культури від періоду Київської Русі до середини ХVІІ ст. Рецензент висловлює своє бачення проблем, яких торкався вчений в праці, однак погоджується, що робота досить вдала і заслуговує на позитивні відгуки громадськості¹².

У рецензії М.Ткаченка¹³ вказано, що праця побудована на широкому історичному фоні і є ґрунтовним і змістовним дослідженням з історії української культури. Рецензент звернув

увагу і на невисвітленість питання впливу гуситського руху на Україні. Однак, не дивлячись на деякі зауваження, автор рецензії дотримується думки, що книгу потрібно було видавати більшим тиражем.

Основні положення праці були детально розглянуті і в рецензії Н.Рогозіна та Г.Голенченка.¹⁴ Автори розглянули і проаналізували працю по розділах і торкнулися висвітлення ключових моментів в роботі. Наголосивши на безперечних об'єднавчих тенденціях, які особливо яскраво звучали під час національно – визвольної боротьби українського народу, рецензенти підкреслили, що основною ідеєю і метою відзиву було акцентувати увагу і показати вдале висвітлення автором праці співдружності і братерства всіх слов'янських народів.

П.Попов у своєму відгуку дотримується думки, що робота М.Марченка нова, актуальна і цінна з огляду на вміщений в ній джерельний матеріал. Досягнення автора він бачить у тому, що останній не розмежував у своєму викладі духовної і матеріальної культури, а викладав їх комплексно. Автор рецензії також звернув увагу на недостатність висвітлення питання реформаційних рухів. Недоліком праці автор вважає те, що поза увагою вченого залишилось питання книгодрукування в історії української культури XVI – XVII ст.¹⁵ Однак, зазначимо, що пізніше вийшла стаття М.Марченка повністю присвячена цьому питанню.

Високо оцінили внесок М.Марченка у справу вивчення історії культури України історики Інституту історії – М.Дмитрієнко та Ж.Тимченко. Автори підкреслили значення опублікованої праці для подальшого розвитку у вивченні української історії, наголосили, що автор досить докладно висвітлив високий культурний рівень розвитку традицій і побуту¹⁶.

Високо оцінили вивчення української культури в радянській історіографії і визначили прикметною серед них роботу М.Марченка і авторський колектив узагальнюючої праці «Историкография истории Украинской ССР»¹⁷. Рецензенти зазначили, що розвиток української культури в роботі розглянуто у взаємозв'язку з соціально – економічним і політичним становищем

українських земель в ході визвольних рухів, показана специфіка і характерні особливості їх розвитку.

Окреме місце посідає публікація Т.Соколовської, оскільки вона присвячена періоду перебування М.Марченка на посаді ректора Львівського державного університету ім. І.Франка¹⁸.

Отже, не дивлячись на те, що історіографія вивчення його творчості у відзначений період обмежена, вона свідчить про увагу науковців до наукового доробку М.Марченка.

Не відзначився значною кількістю публікацій і наступний історіографічний період, який, за влучним визначенням, дістав в українській історіографії назву «антиісторичного періоду».

Серед надбань цього періоду відзначимо низку праць науково – довідкового характеру. До числа довідково – інформативних видань належать відомості в різних енциклопедичних виданнях та покажчиках і повідомлення до ювілейних дат М.І. Марченка а також некрологи.

Ще за життя вченого його ім'я увійшло до енциклопедій, словників та бібліографічних покажчиків. Звістки про М.Марченка у виданнях свідчать про те, що постать вченого була знана у наукових колах. Зокрема, в Радянській енциклопедії історії України знаходимо статтю з основними віхами життя і переліком виданих наукових праць. Такими є статті в Українському Радянському Енциклопедичному словнику, Енциклопедії українознавства тощо.

П'ятдесятирічний ювілей наукової і педагогічної діяльності М.Марченка співпав з відзначенням 70-річчя з дня народження вченого, якого було вшановано на засіданні Вченої ради історичного факультету Київського державного університету ім. Т.Шевченка. Відзначаючи досягнення вченого в історичній науці, зокрема в розробці питань, пов'язаних з українською історіографією та культурою колеги вказували на значний внесок історика в розбудову науки і зазначали, що його науковий доробок сягнув близько 100 праць¹⁹.

Після смерті вченого його наукова спадщина стала об'єктом дослідження багатьох істориків. Праці М.Марченка отрима-

ли позитивну оцінку А.Санцевича²⁰, В.Дядиченка, В.Сарбея і Ф.Лося²¹, які досить близькі до оцінки своїх попередників в сприйнятті внеску в науку М.Марченка.

Серед праць цього періоду неможливо не назвати публікацію Зенона Городянського, в якій автор ділиться споминами про першого радянського ректора Львівського університету²².

В аналітичних працях другого історіографічного періоду, які безпосередньо торкались розвитку історичної науки, лише в деяких з них ми зустрічаємо прізвище М.Марченка. Враховуючи тенденції розвитку історичної науки в радянський період, такий стан є цілком зрозумілим, адже, по-перше, М.Марченко, не дивлячись на те, що здобув науковий ступінь доктора наук, був першим радянським ректором Львівського університету ім. І.Франка, займав посаду професора та завідуючого кафедрою, мав за плечима «націоналістичне минуле», роки політичного ув'язнення і заслання. По-друге, незважаючи на те, що праця у Новосибірську була фактично депортацією, вчений продовжував досліджувати проблеми з історії України періоду Гетьманщини (непопулярні теми в ті роки; а якщо додати, що історик ніколи не займався притяганням фактів до пануючих на той час історичних концепцій, то стає зрозумілим така ситуація). Це, звісно, впливало на імідж вченого і, звичайно, не додало б переваг будь-кому, хто наважився вивчати доробок «непопулярного» науковця.

Переломним у ставленні радянської історичної науки до спадщини вченого можна назвати 1989 р. Перебудова, гласність нове політичне мислення, відновлення реабілітації жертв політичних репресій 1930–1940-х і початку 1950-х рр. – все це знайшло безпосереднє відображення у нових тенденціях розвитку історичної науки. Поверталися несправедливо забуті імена багатьох науковців, в тому числі й істориків, історіографів. Стали перевидаватися праці замовчуваних авторів, переглядалися оцінки їх творчого доробку, зокрема і М.Марченка.

Відмітимо невелику довідкову статтю, де особистість М.Марченка подається виключно як історика України і зазначається,

що його перу належать праці з історії Національно-визвольної війни українського народу та історії української культури. До речі, автор статті не підкреслив, що вчений мав найвагомійший доробок саме в галузі історіографії і увійшов до числа перших українських історіографів²³.

Відмітимо три важливі роботи: Л.Шепель²⁴, В.Даниленка, В.Смоля²⁵ і Л.Зашкільняка²⁶, які близькі за науковою позицією і відображають творчий шлях вченого. Заслужують на увагу ці роботи і тому, що в них актуалізовано низку документів, підписаних М.Марченком в роки його перебування на посаді ректора Львівського університету.

В виданні, присвяченому історії історичного факультету Київського національного університету ім. Т.Шевченка, ми знаходимо досить об'ємну статтю М.Дуки, в якій автор висвічує життя і діяльність М.Марченка, вказуючи, що йому належить близько 80-ти праць²⁷.

Особливе місце займає праця І.Колесник «Українська історіографія XVII – початок XX століття»²⁸, в якій авторка досить детально зупинилась на науковій біографії вченого, провела аналіз його історіографічних праць, зокрема «Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.)». І.Колесник зазначає, що наприкінці 1950-х рр. М.Марченко реабілітував сам термін «українська історіографія» і повернув його до наукового вжитку. Безумовно, з автором праці можна погодись, що постать М.Марченка на тлі української історіографії особливо суперечлива і драматична. Тут іде мова, перш за все, про намагання вийти за вузькі межі класового підходу і показати історію історичної думки в контексті історичного і культурного життя українського народу. Заради справедливості слід було б сказати, що М.Марченко протягом всієї творчості найменше вдавався до кон'юнктури, займаючись розробкою питань історії, теорії і практики історіографії, вивченням історії України періоду Гетьманщини. Вчений дуже обережно оминав будь – які політично спрямовані питання і ніколи не займався притяганням в своїх дослідженнях. Безумовно, для виходу своєї праці в науковий

світ автор змушений був користуватись прийнятими тоді ідеологічними штампами і кліше. І все ж, при розгляді праці М.Марченка, І.Колесник більш повно і ґрунтовно, ніж будь-хто, висвітлює діяльність історика і історіографа.

Звернули увагу на праці попередників і В.Коцур та А.Коцур²⁹, та В.Головко³⁰. В своїх роботах вони відмітили внесок М.Марченка в розвиток української історіографії і рекомендували його твори для ознайомлення і вивчення у вищій школі.

Важливо відмітити працю Раїси Іванченко, в якій авторка згадує з особливою повагою і теплотою свого наукового керівника, професора – М.Марченка.

Окремої уваги заслуговує праця О.Рубльова та Ю.Черченка «Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції»³¹, в якій автори на тлі епохи розкрили проблему розвитку і об'єднання України не тільки в територіальному розумінні, але і в культурному. Автори досить послідовно викладають матеріал і, особливо, зупиняються на тій політиці, яку проводила радянська влада на приєднаних територіях. В цьому ракурсі автори не могли обминути увагою і місцевий університет ім. І.Франка і діяльність першого радянського ректора М.Марченка. Всі дії нового ректора автори оцінюють як ті, що не мали підстав для арешту М.Марченка, оскільки вони, по суті, говорили про виразну протипольську лінію партійно – державного керівництва республіки.

Прикметною є книга журналіста – онука М.Марченка – Валерія Марченка «Листи до матері з неволі»³², упорядником якої є дочка М.Марченка – Ніна Михайлівна Марченко. Для української історіографії вона має значення в тому сенсі, що висвітлює низку маловідомих фактів з життя М.Марченка та розкриває сприйняття громадськістю особистості та наукового доробку вченого.

Одна з найбільш вагомих і новітніх досягнень у розвитку української історіографії – курс лекцій «Українська історіографія» Я.Калакури³³, в якій йде мова і про безпосередній внесок в науку М.Марченка. Додає переваг цій роботі і особисте знайом-

ство автора з М.Марченком. Я.Калакура згадує: «Книга М.Марченка «Українська історіографія з давніх часів до середини ХІХ ст.» користувалась тоді великою популярністю серед студентів, професійних істориків, а водночас піддавалась остракізму з боку партноменклатури...і важко було відстоювати самотність «української історіографії»³⁴.

Таким чином, аналіз історіографії життя і діяльності М.Марченка дає підстави зробити висновок, що багатопланова, науково-дослідницька та організаційна робота історика на ниві української історії та історіографії ще не дістали належного і достатнього висвітлення в науковій літературі. Особливо це стосується замовчуваних, або спотворених у радянській історіографії інтерпретацій поглядів ученого на теоретико – методологічні засади історичного дослідження окремих періодів історії України, зокрема козацько-гетьманської доби. Залишились на узбіччі і дослідження вченого, присвячені українській культурі. Все це висуває вивчення життєвого шляху, наукової і практичної діяльності М.Марченка в число актуальних і пріоритетних завдань історичної науки.

---

1. Марченко М. Боротьба Росії і Польщі за Україну в другій половині ХVІІ ст.(1654 – 1664). – К., 1941. – 107 с.

2. У лещатах тоталітаризму: перше двадцятиріччя Інституту історії НАН України (1936–1956 рр.). Зб. док. і матер. – Част. 1. – К., 1996. – С. 98–99.

3. Вишневецький М.Ф.Історичні погляди Т.Г.Шевченка // Література в школі. – 1958. – № 2. – С. 80–83.

4. Сарбей В.Г. Історичне минуле в творчості Т.Г.Шевченка // Вісник Академії наук УРСР. – 1958. – № 7. – С. 76–80.

5. Історичні погляди Т.Г.Шевченка / Ред. кол. І.О.Гуржій та ін. – К., 1964. – С. 216–231.

6. Історія Київського університету. – К.: КДУ, 1959. – С. 529–530.

7. Марченко М.Українська історіографія (з давніх часів до сер.ХІХ ст.) – К.: КДУ, 1959. – С. 250.

8. Вовк А.А., Лавров П.А. Історія історичної науки на Україні // Український історичний журнал (далі УІЖ). – 1960. – № 3. – С.148 – 150.

9. Пільгук І. Праця з української історіографії // Вітчизна. – 1961. – № 2. – С. 202.
10. Вовк А., Рудько М. Історія історичної науки на Україні // УІЖ. – 1960. – №3. – С. 148–150.
11. М.Л. М.І.Марченко // УІЖ. – 1961. – № 3. – С. 155.
12. Шевченко Ф.П. Нове дослідження з історії української культури // УІЖ. – 1962. – № 4. – С.133–135.
13. Ткаченко М. Зауваження до цікавої книжки // Вітчизна. – № 12. – С. 216–217.
14. Рогозін Н.Є., Голенченко Г.Я. Монографія з історії української культури // Радянська школа. – №10. – С.84 -86.
15. Попов П. Початок важливої праці з історії української культури // Народна творчість та етнографія. – № 3. – С. 135–139.
16. Дмитрієнко М., Тимченко Ж. Нове цікаве дослідження // Вісті з України. – 1962. – 12 черв. – № 41 (143). – С. 4.
17. Историография истории Украинской ССР / И.С.Хмель, Д.Я.Телегин, С.С.Березанская и др. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 80.
18. Соколовська Т. Перебудова роботи Львівського університету на радянських засадах (1939–1940 рр.) // Ювілейна наукова сесія, присвячена 300 – річчю Львівського ордена Леніна державного університету ім. І.Франка: Тези доп. секцій історичних та юридичних наук. – Львів, 1961. – С. 45.
19. Марченко Михайло Іванович // УІЖ. – 1983. – № 3. – С. 60.
20. Санцевич А.В. Українська радянська історіографія (1945–1982). – К., 1984. – С. 25,34.
21. Дядиченко В.А., Лось Ф.Є., Сарбей В.Г. Советская историография Украины. Очерки истории исторической науки в СССР. – М., 1968. – С. 108.
22. Зенон Городянський. Забутий епізод із часу советської окупації Галичини. Пам'яті Патріарха Йосифа у третю річницю його смерті. // Свобода. – 1987. – 1 жовт. – С.1–2.
23. Довідник з історії України / Ред. І.Підкова., Р.Шуст. – Львів, 1999.
24. Шепель Л., Михайло Іванович Марченко. // Українські історики ХХ століття. Бібліографічний довідник. – К., 2004. – С. 251.
25. ДаниленкоВ., Смолій В. Михайло Марченко // Вчені Інституту істо-

рії України. Бібліографічний довідник. (Серія: Українські історики). – К.: 1998. – Вип. 1. – С. 202–203.

26. Зашкільняк Л., М.І.Марченко // Історичний факультет Львівського національного університету імені І.Франка (1940–2000): Ювілейна книга до 60-ти річчя історичного факультету / Упор. О.Вінниченко, О.Целуйко. – Львів, 2000. – 293 с.

27. Дука М.В. Михайло Іванович Марченко // Історичний факультет Київського Національного університету імені Т.Г.Шевченка: минуле і сьогодення. / Під ред. Г.Д.Казьмирчука. – К., 2004. – С. 246.

28. Колесник І.І. Українська історіографія XVII – початок XX століття. – К.: Генеза, 2000. – С.243.

29. Коцур В.П., Коцур А.П. Історичні дослідження: упереджені та об'єктивні оцінки // Соціальні зміни та політичні процеси в Україні 20-х – 30-х рр. – К., 1998. – 280 с.

30. Головка В.В. Історіографія кризи історичної науки: український контекст / Ред. Колесник І.І. – К., 2003. – С. 104–106.

31. Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції. – К.: Наук. думка, 1994. – 341 с.

32. Марченко В. Листи до матері з неволі. К.: Фундація ім. О.Ольжича, 1994. – 472 с.

33. Калакура Я. С. Українська історіографія – К.: Генеза, 2004. – 496 с.

34. Там само. – С. 5.

Iryna Zakrynychna

A HISTORIOGRAPHY OF STUDY OF THE SCIENTIFIC WORK OF MYKHAYLO MARCHENKO

The article analyses a state of study of the scientific heritage of Ukrainian historian Mykhaylo Marchenko, also determines prior directions of his studies and appraises contribution of the scholar into Ukrainian historiography.